

(əvvəli ötən sayımızda)

Alman filosofu və tarixçisi O.Şpenqler Urartu, Hurri, Mitanni türanlı xarakterə malik olduqlarını, Samiram dastanı, Abram (İbrahim peyğəmbər) və Nuhun Turanlı mənşəyə malik olduqlarını yazır. Qutı, Urartu, Mitanni ölkəsinin xalqları kassi dilində danışdılar. Urumlar və Nairi biaynlar eyni xalqdırlar. (Oswald Spengler. 1966. Səh. 203)

Türk tarixçisi və urartu dili mütəxəssisi Altan Çilingiroğlu Urartu dilinin türk dili ilə yaxınlığını müəyyən etmişdir. (Çilingiroğlu A. 1998, Səh. 149)

Urartu dövləti ilk vaxtlar Nairi və Urartu olmaqla iki hissədən ibarət olmuş, sonradan onun ərazisinə yeni-yeni torpaqlar daxil edilmişdir. İlk öncələr Nairi adı yalnız Dəclənin qzeyindən başlayıb Van gölü ətrafı ərazilərə aid edilirdi. Sonradan əsl Nairinin Urmiyə gölü və onun ətrafından ibarət olduğu müəyyən edildi. Mixi mətnlərdə Urmiyə gölü "Aşağı Nairi gölü" adlanırdı.

Urartuda əkinçiliklə yanaşı əhalisinin böyük qismini köçəri-liklə məşğul olması səbəbi ilə heyvandarlıq və maldarlıq təsərrüfatı geniş inkişaf etmişdi. Urmiyə, Van, Göyçə gölünün Alman və ya Alpan adlanan otlaqlarla zəngin ərazisi bu təsərrüfat növlərinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradırdı. Atçılıq da çox inkişaf etmişdi və Urartu atları regionda çox məşhur idi. Alman sözünün kökünü Alm kəliməsi təşkil edir, bu söz Alp-Alb adının dəyişik fonetik formasıdır. Alman sözü Alp sözü ilə eyni mənəli olub yüksək, ucalıq, dağ yüksəkliyi, dağ çəmənliyi anlamı daşıyır.

İtalyan tarixçi Rafaele Biskione Urartunu özünəməxsus bir "qalalar dövləti" adlandırır. Əslində Urartu dövləti bu qala bəyliklərindən ibarət olan və ümumi hökmdar kral tərəfindən idarə olunan bir konfederativ dövlət idi. (Rafaele Biskione, 2002, Səh. 365)

Urartu əhalisi bu qalalardan ibarət məskənlərdə məskunlaşmışdılar, hər bir qala bir inziba-

ların nə etnik mənşə, nə də dil mənsubiyyəti baxımından ermənilərə heç bir aidiyyətləri yoxdur. Bir çox görkəmli tarixçilər, o cümlədən Virth uratulları türklərlə əlaqələndirərək yazır ki, Türk dilinə yaxın olan Urartuların dilində çoxlu türk sözləri aşkar edilmişdir, məs: bin-min, su=su, çələbi=ağa, və s. Bəzi tədqiqatçılar Urartu dilinin Culfa yaxınlığında yüksək dağ əhalisi arasında qalqlarının mövcud olduğunu de-

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

ti idarə mərkəzini, dini ayinlərin həyata keçirildiyi məbədləri təşkil edirdi. Müharibə zamanı əhali bu qalalara sığınaraq müdafiə istehkamları yaradırdılar. Bu qalalar öz-özlüyündə kiçik dövlətlər rolunu oynayırdılar. (Paul Zimansky. 1995, Səh. 105)

Urartu və Azərbaycan

Urartu Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş qədim dövlətdir və Azərbaycan tarixinin önəmli tərkib hissəsinə təşkil edir. Sovet dövründə Urartu ölkəsi ermənilərə aid edilmiş və onun tədqiqi erməni alimlərinin inhisarına verilmişdir. Bu gün də Azərbaycanın tarix elmində Urartuya qarşı bir ögey münasibət mövcuddur. Bizim laqeydliyimiz sayəsində ermənilər dünya elmi dairələrinin gözündə özlərini urartuluların varisləri kimi qələmə verməyə nail olmuşlar. Halbuki Urartunun və urartulu-

lari hakimiyyət sülalə boyunun adını daşımışlar.

Urartu tarixi haqqında xüsusi bir əsər yazan Meşşaninov da urartunu Subarlarla əlaqələndirir. Urartu və ya Nairi haqqında ilk tarixi məlumat Assur kralı Assuruballitin (e.q. 1410-1393) Fərat çayının şərqində yerləşən geniş əraziyə malik Subar krallığının Arzaniyas ölkəsinə basqınına təsvir edən salnamədə rast gəlinir. Yüz il sonra Subarlara qarşı yürüşü I Adadnirari yenidən təkrar etdi. Sonra Salmanassar və onun varisləri Subartuya, onun quzeyindəki əraziyə işğalçı yürüşlərini yüz illərlə davam etdirdilər. Bu dağıdıcı yürüşlər nəticəsində Subartu dövləti süquta uğramış və uzun zamandan sonra subar tayfaları yenidən birləşərək Subartunun varisi olan Urartu dövlətini yaratmışlar. Lakin assurların Urartu üzərinə də yürüşlərini davam etdirmiş. Urartu ölkəsinə qarşı bu davamlı yürüşlər də salnamələrdə öz əksini tapmışdır. (Meşşani-

nov İ.İ. 1927. Səh. 16)

Nəticədə Assuriyanın varlığına Subartunun və Urartunun varisləri olan Midiya dövləti son qoymuşdur.

Meşşaninovun yazdığına görə assurların Urartu adlandırdığı ölkə öncə Nairi adlandırdı və sonradan Biayini adlanmağa başlayır. Görünür Biay və ya Bəy boyu ölkədə hakimiyyət sülaləsini təşkil etdikdən sonra dövləti öz adları ilə Biayneli adlandırmışlar. Dövlətin adının hakimiyyət sülalə boyunun adı ilə adlanması turanlıların tarixində olduğu kimi sonrakı türk tarixində də bir ənənə təşkil etmişdir. Səlcuqlu, Qaraxanlı, Osmanlı, Qacar və s. kimi türk dövlətlərinin ad-

ğunu yazır. O Qafqazın cənub ərazilərinin Urartu dövlətinin tərkibinə qatılmasının e.q. VIII əsrdə baş verdiyini yazır. Urartular bu ərazilərdə özünün çoxsaylı inzibati mərkəzlərini yaradırdılar. (Dğəkonov İ. 1963, Səh. 11-12)

Urmiyə gölü hövzəsi Assur kralı III Salmanassarın (e.q. 858-824) dövründən etibarən "Aşağı Nairi gölü" adı ilə məlumdur. Burda aşkar edilmiş çoxsaylı urartu epigrafik abidələri bu ərazilərin ən erkən dövrlərdən Urartu krallığının hakimiyyəti altında olduğunu göstərir. Onlar Van ətrafına burdan köçüb yerləşmişdilər. Haldi tanrısının baş məbədi də burdakı Ardi şəhərində yerləşirdi. (Salvini M. 2011, Səh. 87)

Bisütun kitabəsində Urartunun Van gölü ətrafını əhatə edən keçmiş əraziləri Armini adlanır. Beləliklə, bu adın Van gölünün ətraf ərazilərini əhatə etdiyini nəzərə alsaq, Urartu

dövlətinin ən böyük ərazisini və ikinci mərkəzini Zağros dağlarından başlamış, Urmiyə gölü ətrafı və Göyçə gölü ərazisi də daxil olmaqla, Azərbaycan ərazisi təşkil edirdi.

Salvini Urartu dövlətinin ikinci mərkəzi ərazisinin mərkəzi şəhəri Bastam olan Azərbaycan ərazisinin təşkil etdiyini yazır. Bastamı Salvini Urartunun şərq ərazilərindəki ən böyük şəhəri hesab edir. Urartu kralı Minuanın dövründə Urmiyə gölü yaxınlığında Taştəpə ərazisində Mesta şəhər qalasının salınması ilə Manna ölkəsi ərazisinin istilasına başlanmışdır. Mestadan və Hasanludan başlayaraq Azərbaycan ərazilərinin Urartu hakimiyyətinə tabe edilməsi e.q. 820-810-cu illər arasında İspuini və Menua tərəfindən Naxçıvan da daxil olmaqla Arzandan şimaldakı daha uzaq ərazilərin daxil edilməsi ilə başa çatır. (Salvini M. 2011, Səh. 87-88)

(ardı gələn sayımızda)

Başsağlığı

Nüşabə Məmmədli, Fatma Cəfərova və İradə Novruzova əqidə dostları Gülşən Əhmədliyə anası Sənəm Qəribovanın vəfatından kədərli vəziyyətini bildirir və dərin hüznə başsağlığı verirlər.

Allah rəhmət eləsin!

